

Jonathan Holslag

ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ

3.000 χρόνια
πόλεμος
και ειρήνη

ΙΣΤΟΡΙΑ

Μετάφραση
Γιώργος Μαραγκός

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Γιατί η ιστορία είναι σημαντική	13
• Γράφοντας ιστορία	18
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Κρύφτηκαν οι ουρανοί. Το πρελούδιο: πριν από το 1000 π.Χ.	25
• Στις άκρες του κόσμου	32
• Η φυσική κατάσταση	35
• Κομιστής λαφύρων.	37
• Αίγυπτος	42
• Μεσοποταμία	48
• Κίνα.	51
• Νότια Ασία.	53
• Ασφάλεια και ισχύς	55
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Το παγόνι του Σολομώντα: 1000-750 π.Χ.	59
• Η άνοδος της Ασσυρίας	64
• Η Βίβλος και το πεδίο της μάχης.	67
• Συνθήκες και κατάρες.	71
• Ο κόσμος της Μεσογείου	76
• Κινεζικές ιεροτελεστίες	80
• Οι Ολμέκοι	86
• Κοινωνίες σκληραγωγημένες στον πόλεμο	89
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η περσική κατάκτηση: 750-500 π.Χ.	93
• Η Ασσυρία στο ζενίθ της.	98
• Η περσική κατάκτηση.	103
• Μεσογειακό χάος	108
• Πέρα από τον Ινδό.	117
• Αρμονία και αναρχία	124
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Χρυσός και σίδηρος: 500-250 π.Χ.	127
• Η πτώση της Περσίας	130
• Μέγας Αλέξανδρος.	134
• Η περσική αυτοκρατορική παράδοση	137
• Η ελληνική προέλαση προς την καταστροφή.	140
• Τα πρώτα βήματα της Ρώμης προς την κυριαρχία	147
• Η αυτοκρατορία των Μαουρούα	151
• Εμπόλεμα κράτη.	154
• Ισχύς και ευτυχία	159

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Ο κόσμος σαν άρμα εκτός ελέγχου: 250-1 π.Χ.	163
• Η σύγκρουση μεταξύ κινεζικών δυναστειών	168
• Οι Χαν	171
• Μια αλυσιδωτή αντίδραση μεταναστεύσεων	178
• Η κοσμοπολίτικη Αυτοκρατορία των Πάρθων	182
• Η μάχη για την Ιταλία	185
• Διαβαίνοντας τον Ρουβίκωνα	190
• Ο κόσμος του Τζανγκ Τσιαν και του Ηροδότου	195
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Οι βάρβαροι προ των πυλών: 1-250 μ.Χ.	201
• Ο αφέντης του γαϊδάρου	204
• Ο έλεγχος του <i>barbaricum</i>	212
• Κατά μήκος του Δρόμου του Μεταξιού	216
• Η Αυτοκρατορία των Κοσσανών	219
• Κλείνοντας την Πύλη του Νεφρίτη	222
• Ο κόσμος των εσατιών	231
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: Η μεγάλη αυτοκρατορική κρίση: 250-500 μ.Χ.	233
• Το <i>völkerwanderung</i>	238
• Η πτώση της Ρώμης	241
• Η εξέγερση των βαρβάρων	249
• Οι Σασσανίδες	255
• Οι Γκούπτα	260
• Σκοτώνοντας θηρία για τον Βούδα	263
• Η μείξη των εθνών	266
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8: Εις το όνομα του Προφήτη: 500-750 μ.Χ.	269
• Η γέννηση του χαλιφάτου	274
• Μια ειρήνη αδύνατη	278
• Τα δύο φώτα του κόσμου	281
• Δυτικά και Ανατολική Ευρώπη	285
• Πανοπλίες στα κινεζικά χωράφια	290
• Η δυναστεία των Τανγκ	292
• Η Λογχοφόρα Κουκουβάγια	298
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9: Η γη μεταξύ ελπίδας και καταστροφής: 750-1000 μ.Χ.	301
• Αφθονα αγαθά και τίμιοι άνθρωποι	310
• Πολεμιστές του Βουδα	316
• Η περίοδος των τεσσάρων βασιλείων στην Ινδία	319
• Η κατάληψη των Αββασιδών	323
• Η ευρωπαϊκή κόλαση	329
• Ο καθρέφτης της ιστορίας	334
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10: Το μογγολικό κύμα: 1000-1250 μ.Χ.	341
• Οι Σονγκ	346
• Υποτάσσοντας τους παγανιστές στην υπηρεσία του Χριστού	352
• Πέρα από τον Δούναβη	357
• Ο ολετήρας των απίστων	361
• Οι πύλες των Ινδιών	364

• Συμμαχίες που συνήφθησαν στη θάλασσα	367
• Γιατί η Ευρώπη;	373
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11: Συνωστισμός στο σκοτάδι: 1250-1500 μ.Χ.	375
• Παγκόσμια ειρήνη	380
• Η άνοδος των Οθωμανών	389
• Ο σουλτάνος μεταξύ των ινδουιστών βασιλείων	393
• Η Ασία στη σκιά των Μινγκ	396
• Ελάτε να πληρώσετε φόρο υποτέλειας	403
• Το τέλος του κατακλυσμού	406
• Οι ρακοσυλλέκτες της θάλασσας	409
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12: Μια νέα εποχή ισλαμικών κατακτήσεων: 1500-1750 μ.Χ.	411
• Η Οθωμανική Αυτοκρατορία	417
• Η Αυτοκρατορία των Σαφαβιδών	421
• Η Αυτοκρατορία των Μουγκάλ	424
• Ένα σύμπαν ενωμένο	428
• Η Εποχή του Σιδήρου στην Ευρώπη	434
• Η άνοδος και η πτώση των Αψβούργων	442
• Έκρηξη	448
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13: Η κυριαρχία της Δύσης: 1750-2000 μ.Χ.	451
• Διαρκής αφθονία	459
• Γαλλία εναντίον Βρετανίας	462
• Το Συνέδριο της Βιέννης	467
• Η άνοδος της Γερμανίας	472
• Ιαπωνία και Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής	480
• Από πόλεμο σε πόλεμο	484
• Τα έθνη ενωμένα	491
• Ο Ψυχρός Πόλεμος	496
• Η μονοπολική στιγμή της Αμερικής	499
• Μια εποχή των άκρων	504
ΕΠΙΛΟΓΟΣ: Ο τρόμος ως φίλος.	507
• Το ηθικό πλεονέκτημα	511
• Τα όρια της διπλωματίας	516
• Η περίπτωση του φιλελευθερισμού	518
• Κοσμοπολίτικη ειρήνη	522
• Ταπεινότητα	523
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	527
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	529
ΠΡΟΣΘΕΤΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	567

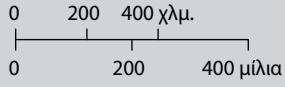

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

**Κρύφτηκαν οι ουρανοί
Το πρελούδιο: πριν από το 1000 π.Χ.**

Η Ανατολική Ασία
στις αρχές της Εποχής του Σιδήρου

Κίτρινος ποταμός

ΟΡΗ ΤΑΪΧΑΝΓΚ ΚΑΙ ΓΙΑΝΣΑΝ

Ανγιάνγκ •

Λουογιάνγκ

Κίτρινη
Θάλασσα

ΠΕΔΙΑΔΑ
ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΑΣ ΚΙΝΑΣ

Γιανγκτσέ

ΛΟΦΟΙ
ΤΗΣ ΒΙΡΜΑΝΙΑΣ

Θάλασσα
της Νότιας Κίνας

Μαύρη Θάλασσα

• Τροία

ΟΡΟΣΕΙΡΕΣ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΑΣ

• Χατούσα

ΧΑΤΤΙ
1600-1300 π.χ.

ΟΡΟΣΕΙΡΑ ΤΟΥ ΤΑΥΡΟΥ

ΜΙΤΑΝΙ
1600-1300 π.χ.

• Ουγκαρίτ

Μεσόγειος Θάλασσα

Εγγύς Ανατολή

• Τύρος

• Ιερουσαλήμ

Νεκρά Θάλασσα

Κάτω Αίγυπτος

• Μέμφις

ΕΡΗΜΟΣ
ΤΟΥ ΣΙΝΑ

ΝΕΑ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ
1550-715 π.χ.

Α Ρ Α Β Ι Κ Η

Άνω Αίγυπτος

• Θήβαι

Ερυθρά Θάλασσα

Η Μέση Ανατολή
στις αρχές της Εποχής του Σιδήρου

ΚΑΥΚΑΣΟΣ

ΥΨΙΠΕΔΑ
ΤΗΣ ΑΡΜΕΝΙΑΣ

Ουραρτού

Λίμνη Βαν
• Βαν

Λίμνη
Ούρμια

Κασπία
Θάλασσα

• Νινευή

ΜΕΣΗ
ΚΑΙ ΝΕΑ
ΑΣΣΥΡΙΑ
1392-605 π.Χ.

• Ασούρ

Τίγρης

Μεσοποταμία

• Χαμεντάν

ΟΡΟΣΕΙΡΑ ΤΟΥ ΖΑΓΡΟΥ

• Βαβυλώνα

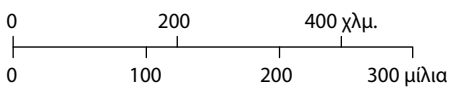
Ευφράτης

• Σούσα

• Σουμερία

Ε Ρ Η Μ Ο Σ

Περσικός Κόλπος

«**Α**χ, πες μου για τον άγριο τούτο κόσμο!» οδύρεται ο τυφλός βασιλιάς των Καουράβα, ο Ντριταράστρα, όταν μαθαίνει ότι και οι εκατό γιοι του έχουν σφαγιαστεί στον πόλεμο. Η μάχη είχε κάτι από την Αποκάλυψη: το πεδίο ήταν «γεμάτο κόκαλα και μαλλιά, πλημμυρισμένο από αίμα, σκεπασμένο σε κάθε του μεριά από χιλιάδες χιλιάδων πτώματα, κατάσπαρτο από τα ματωμένα απομεινάρια ελεφάντων, αλόγων, αρμάτων και πολεμιστών και από κορμιά χωρίς κεφάλι κι από κεφάλια χωρίς κορμί... έβριθε από τσακάλια, κοράκια της ζούγκλας, κουρούνες, πελαργούς και κοράκια». ¹ Ο Ντριταράστρα είχε λάβει προειδοποίηση γι' αυτή τη σφαγή. Οι θεοί τον είχαν συμβουλέψει να διαπραγματευτεί την ανακωχή και να μοιραστεί τα εδάφη του με τους αντιπάλους του. Η βασίλισσα του είχε πει να υπερασπιστεί την ευημερία του βασιλείου του με τρόπο συνετό, όχι με τη βία. Ήταν αμετάπειτος. Ο μονάρχης υποτίμησε την απειλή του πολέμου, το μίσος μεταξύ των Καουράβα και της αντίπαλης φυλής, των Παντάβα, αλλά και τις απεριόριστες φιλοδοξίες του φιλοπόλεμου γιου του.

Έτσι καταλήγει το τραγικό αυτό επεισόδιο στην καρδιά της *Μαχαμπхарάτα*: οι διψασμένοι για εξουσία επικράτησαν εκείνων που επιθυμούσαν την ειρήνη και το κακό υπερνίκησε το καλό. Η σύνθεση αυτού του ανώνυμου επικού ποιήματος, ενός από τα αρχαιότερα γνωστά λογοτεχνικά έργα που αναφέρεται στη διαμάχη ανάμεσα στο ιδανικό της ειρήνης και την πραγματικότητα του πολέμου, έγινε στη βόρεια Ινδία περίπου το 1000 π.Χ. Αν και οι πραγματικές συγκρούσεις της περιόδου διεξήχθησαν ανάμεσα σε μικροσκοπικά βασίλεια και με σχετικώς στοιχειώδη όπλα, δεν αποτελεί έκπληξη το ότι ο πόλεμος στη *Μαχαμπхарάτα* εμφανίζεται σαν παγκόσμιος κατακλυσμός, σαν μαζική καταστροφή. Ακόμα και οι λόγχοι και τα βέλη, τα ρόπαλα και τα τσεκούρια μπορούν να εξαλείψουν ολόκληρες κοινότητες, να θερίσουν αγροκλήματα και οικισμούς – και ουσιαστικά να καταστρέψουν ολόκληρο τον κόσμο των θυμάτων.

Η *Μαχαμπχαράτα* όμως δεν αποτελεί μοναδική περίπτωση, όπως θα αποκαλύψει το υπόλοιπο κεφάλαιο. Υπάρχουν και άλλες αναπαραστάσεις σχέσεων μεταξύ βασιλείων στην τέχνη και τη λογοτεχνία, στα αρχεία και τις επιγραφές, πριν από την 1η χιλιετία π.Χ. Η περίοδος αυτή, που συνήθως αναφέρεται ως μετάβαση από την Εποχή του Χαλκού στην Εποχή του Σιδήρου, είναι η πρώτη που μας έχει αφήσει επαρκή γραπτά στοιχεία από ολόκληρο τον κόσμο, ώστε να μπορούμε να κατανοήσουμε πώς ήταν οργανωμένες οι διεθνείς σχέσεις και πώς τις σκέφτονταν οι λαοί.

Το παρόν κεφάλαιο όμως ξεκινάει δίνοντας το γεωγραφικό πλαίσιο. Αναφέρει σε ποιο μέρος της υψηλίου ιδρύθηκαν οι πρώτες πολιτείες. Αποσαφηνίζει τη σημασία τόσο των φυσικών συνόρων, όπως τα βουνά, όσο και των φυσικών διαμορφώσεων, όπως οι πεδιάδες και οι κοιλάδες. Έχοντας περιγράψει το περιβάλλον, στη συνέχεια αναλύει τις διεθνείς σχέσεις στην πλέον πρωτόγονη μορφή τους, μεταξύ φυλών και περιπλανώμενων λαών – τη λεγόμενη και «φυσική κατάσταση». Ακολουθώντας, το επίκεντρο μεταφέρεται στις πρώτες πόλεις και βασιλεία. Καταλήγουμε στα τέσσερα κυρίαρχα κέντρα πολιτικής εξουσίας εκείνου του καιρού: την Αίγυπτο· την «εύφορη ημισέληνο» της Μεσοποταμίας· την πεδιάδα της Βόρειας Κίνας· και την Ινδογαγγική πεδιάδα.

ΣΤΙΣ ΑΚΡΕΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Πριν αρχίσουμε να κατανοούμε την πολιτική ζωή του αρχαίου κόσμου, είναι απαραίτητο να έχουμε μια ιδέα για τη γεωγραφία του. Επειδή πολλά από αυτά τα χαρακτηριστικά θα εμφανίζονται συχνά μέσα στο βιβλίο, ας φτιάξουμε στο μυαλό μας έναν χάρτη. Ο κόσμος μπορεί να χωριστεί σε δύο κύρια γεωπολιτικά συμπλέγματα: το Ανατολικό Ημισφαίριο, που αποτελείται από την Αφρική, την Ασία και την Ευρώπη· και το Δυτικό Ημισφαίριο, που αποτελείται από την ήπειρο της Αμερικής. Αυτά τα δύο ημισφαίρια μπορούν να θεωρηθούν διακριτές οντότητες μέχρι την καθιέρωση μόνιμων θαλάσσιων εμπορικών δρόμων μεγάλων αποστάσεων στις αρχές του 16ου μ.Χ. αιώνα.

Στο Ανατολικό Ημισφαίριο –που ήταν το «λίκνο του πολιτισμού»–, τα μέρη που επέλεξαν οι άνθρωποι να κατοικήσουν εξαρτήθηκαν από μια τεράστια ζώνη από οροσειρές με διεύθυνση από τα δυτικά προς τα ανατολικά, η οποία μερικές φορές αναφέρεται ως Αλπικό Ορογενετικό Σύστημα. Περιλαμβάνει τα Πυρρναία, τις Άλπεις, τα Βαλκάνια, τον Καύκασο, τον Ζάγρο, το Χίντου Κους (Ινδοκαύκασο), την Τιεν Σαν και τα Ιμαλάια. Κατά μήκος αυτής της αλυσίδας υπάρχουν εύκρατες και υποτροπικές κλιματικές ζώνες που διαρρέουν ποτάμια, ιδανικές δηλαδή για μόνιμη ανθρώπινη εγκατάσταση, σε αντίθεση με περιοχές που χαρακτηρίζονται από το χιόνι, την έρημο ή το τροπικό δάσος και βρίσκονται προς τα βόρεια ή προς τα νότια. Οι πιο ελκυστικές περιοχές είναι η πεδιάδα της Βόρειας Κίνας και η παράλια πεδιάδα της Δυτικής Ευρώπης, και ακολουθούν μεγάλες εκτάσεις επίπεδης γης σε πολύ πιο θερμές περιοχές, όπως το Δέλτα του Μεκόνγκ, η Ινδογαγγική πεδιάδα, η Μεσοποταμία και η κοιλάδα του Νείλου, αλλά και σε πιο ψυχρές, όπως τα λιβάδια της στέπας του Πόντου και της Κασπίας, η Σιβηρία, η Μογγολία και η Μαντζουρία. Μικρότερες, αλλά με παρόμοιες προοπτικές για ανθρώπινη ανάπτυξη είναι οι παράλιες πεδιάδες στη σημερινή Ιαπωνία, στην Κορέα, στο Ομάν, στην Κένυα, στη Γεωργία, στο Αζερμπαϊτζάν, στην Ελλάδα, στην Ιταλία, στη Σενεγάλη, αλλά και στα γόνιμα υψίπεδα στο Αφγανιστάν, στην Αρμενία και τη σημερινή Βόρεια Μακεδονία. Εκτός της επικοινωνίας που επιτρέπουν, οι δρόμοι διαμέσου της ξηράς και των ποταμών, οι θάλασσες (η Βαλτική, η Μεσόγειος, η Μαύρη, η Ερυθρά και ούτω καθεξής) διαμόρφωσαν κρίσιμες στρατηγικές αλληλεπιδράσεις, ενώ στενά όπως αυτά του Κάτεγατ, του Γιβραλτάρ και του Μπαμπ-ελ-Μαντέμπ αλλά και της Μαλάκα αποδεικνύεται ότι έχουν ιδιαίτερη σημασία.

Στο Δυτικό Ημισφαίριο –το οποίο κατοικήθηκε από ανθρώπους πολύ αργότερα– είναι δύσκολο να βρεθεί μια περιοχή σημαντικού μεγέθους που να ταιριάζει με εκείνες του Ανατολικού Ημισφαιρίου ώστε να λειτουργήσει ως εκκολαπήριο ισχύος. Η ανατολική ακτή της Βόρειας Αμερικής έχει όντως εύκρατο κλίμα, αλλά οι παραθαλάσσιες πεδιάδες της είναι μικρότερες από το μισό της πεδιάδας της Βόρειας Κίνας ή της παράλιες πεδιάδας της Δυτικής Ευρώπης. Ο Μισισιπής και ο Αμαζόνιος έχουν φαρδιά δέλτα, όπως και ο Νείλος, αλλά η μορφή

τους είναι τόσο απρόβλεπτα που δεν ευνοεί την καλλιέργεια της γης. Αυτό που προσεγγίζει περισσότερο την κοιλάδα του Νείλου και τη Μεσοποταμία είναι οι μεσαίες εκτάσεις του Μισισσιπή όπου υπάρχουν μεγάλα υψίπεδα ακριβώς ανάμεσα στις υποτροπικές και τις μέσες ηπειρωτικές κλιματικές ζώνες. Οι στενές παράλιες πεδιάδες στα νότια του Κόλπου του Μεξικού και κατά μήκος των ακτών του Ειρηνικού στη Νότια Αμερική είχαν επίσης το πλεονέκτημα του εύφορου εδάφους και του άφθονου νερού. Οι περιοχές αυτές είναι κυρίως τροπικές και δεν είχαν την κλίμακα που είναι απαραίτητη για τη δημιουργία αγροτικών κέντρων όπως αυτά στο Ανατολικό Ημισφαίριο. Άλλωστε οι δυνατότητες της φύσης δεν μετατράπηκαν παντού και αποτελεσματικά σε ευημερία. Ένας από τους βασικούς λόγους γι' αυτό υπήρξε το ότι ο κόσμος ήταν άπιστευτα αραιοκατοικημένος. Στην αυγή της 1ης χιλιετίας π.Χ. ζούσαν στον πλανήτη μόνο 60 εκατομμύρια άνθρωποι –όσο είναι περίπου ο σημερινός πληθυσμός της Ιταλίας– και η κατανομή τους ήταν πολύ άνιση. Στις περισσότερες περιοχές της υψηλίου, οι κοινότητες στην καθημερινή τους ζωή λειτουργούσαν ανεξάρτητα από τις υπόλοιπες. Το «εξωτερικό» ήταν το διπλανό χωριό. Οι οικογενειακές φατρίες ήταν η κύρια κοινωνική μονάδα. Μερικές φορές συνενώνονταν σε φυλές –για να υπερασπιστούν τη γη και άλλους φυσικούς πόρους, για παράδειγμα–, αλλά ακόμα και οι μεγαλύτερες πόλεις είχαν λιγότερους από 100.000 κατοίκους.²

Παρ' όλα αυτά, ο πολιτικός χάρτης του κόσμου καθοριζόταν θεμελιωδώς από τη γενναιοδωρία που είχε δείξει η γεωγραφία στην κατανομή της αγίας τριάδας των φυσικών πόρων: νερό, εύφορο έδαφος και εύκρατο κλίμα. Σε μέρη όπου και τα τρία ήταν άφθονα, το αλέτρι, το φυτάρι και τα ίδια τα χέρια επεξέτειναν τα σύνορα του πολιτισμού: τα χωριά εξελίχθηκαν σε πόλεις, οι πόλεις σε βασιλεία και τα βασιλεία σε αυτοκρατορίες.

Οι πρώτες αυτοκρατορικές δυνάμεις ήταν οι πολιτισμοί της Αιγύπτου και της Μεσοποταμίας. Στην αρχή πλέον της 1ης χιλιετίας π.Χ., είχαν γνωρίσει αρκετά πάνω από χίλια χρόνια αδιάκοπη ανάπτυξη της γεωργίας, υψηλής πυκνότητας πληθυσμού, περίπλοκων κοινωνικών και διοικητικών δομών και κάποιο είδος πολιτικής ενότητας. Πολυάριθμα μικρότερα βασιλεία υπήρχαν στις πεδιάδες της Βόρειας Κίνας και της

Ινδογαγγικής, στις οάσεις και τις εύφορες κοιλάδες της Κεντρικής Ασίας, στην Ανατολία και την Ανατολική Μεσόγειο, αλλά και στην Κεντρική Αμερική. Στις στέπες της Μογγολίας και της Κεντρικής Ασίας είχαν αναδειχθεί πανίσχυρες ομοσπονδίες νομαδικών λαών. Στο μεγαλύτερο μέρος της υπόλοιπης υψηλίου ζούσαν μικρές φυλές.

Η ΦΥΣΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Τι μορφή είχαν άραγε οι πολιτικές σχέσεις και οι συναλλαγές με άλλες ομάδες για την πλειονότητα του παγκόσμιου πληθυσμού που, κατά την αυγή της 1ης χιλιετίας, ζούσε σε απλούς πολιτισμούς με βάση τη φυλή; Υπήρχε ποτέ μια «εποχή της αθωότητας» ή μια «φυσική κατάσταση» στις διεθνείς σχέσεις πριν από την ανάπτυξη των βασιλείων και των αυτοκρατοριών; Το ερώτημα αυτό πηγαιίνει απευθείας στην καρδιά της αρχαίας διαμάχης για το αν η φυσική κατάσταση των ανθρώπων είναι η ειρήνη ή ο πόλεμος. Ο Ζαν-Ζακ Ρουσό (1712-1778 μ.Χ.), φιλόσοφος του Διαφωτισμού, είναι γνωστός για τον ισχυρισμό του ότι η συνεργασία ήταν απαραίτητη για τους πρωτόγονους λαούς. Σκεφτείτε, είπε, μια ομάδα πεινασμένων ανθρώπων που ελπίζουν να επιστρέψουν στο σπίτι με αυτή τη μεγάλη ποσότητα κρέας από ένα αρσενικό ελάφι. Αν είναι να πετύχουν, η πρώτη προϋπόθεση είναι να μην υπάρχουν διαμάχες μεταξύ τους. Η δεύτερη προϋπόθεση είναι να κυνηγούν μαζί το ελάφι και να αντισταθούν στον πειρασμό να κυνηγήσουν μικρότερη λεία μόνοι τους.³

Η θεωρία του Ρουσό έχει επιβεβαιωθεί, ως έναν βαθμό, από τους σύγχρονους ανθρωπολόγους, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι οι άνθρωποι που ζούσαν σε φυλές είχαν γενικότερα μικρότερη τάση για πόλεμο έναντι εκείνων στις πιο ανεπτυγμένες κοινωνίες, ακριβώς επειδή για την επιβίωση στο φυσικό περιβάλλον απαιτείται η ισχύς ολόκληρης της ομάδας ενωμένης. Η ανθρώπινη ζωή είναι επίσης πιο πολύτιμη. Η απώλεια ενός ικανού άντρα σημαίνει ότι υπάρχουν λιγότεροι για να βοηθήσουν στο κυνήγι, να οργώσουν τη γη ή να προφυλάξουν τους υπόλοιπους από τα άγρια ζώα. Η απώλεια ενός πατέρα σημαίνει ότι η

οικογένεια αυτή βρίσκεται στο έλεος των άλλων ανθρώπων. Η απώλεια ενός γιου σημαίνει ότι οι γονείς δεν θα έχουν προστασία όταν γεράσουν. Όσο πιο απομακρυσμένες είναι λοιπόν οι φυλές μεταξύ τους, τόσο πιο μικρή επαφή υπάρχει, οπότε είναι πιο μικρός και ο κίνδυνος σύγκρουσης. Αυτό ισχύει σίγουρα σε ένα περιβάλλον όπου δεν υπάρχει πραγματική έλλειψη πόρων, αλλά απλώς είναι χρονοβόρος ο εντοπισμός και το κυνήγι της λείας, και είναι επίσης δύσκολη η αποθήκευση τροφίμων.

Γνωρίζουμε ότι οι παραδοσιακές κοινωνίες σήμερα –όπως οι φυλές στο δάσος του Αμαζονίου– έχουν σαφή γνώση των συνόρων και χρησιμοποιούν τελετουργίες με ναρκωτικές ουσίες και δώρα για να αποφύγουν τις συγκρούσεις και να ενισχύσουν τις καλές σχέσεις. Η φιλία μεταξύ φυλών καλλιεργείται μέσω του γάμου. Οι αγγελιοφόροι έχουν δικαίωμα να μπαίνουν σε ξένες περιοχές. Υπάρχουν συμφωνίες για την αρμοδιότητα της συντήρησης των μονοπατιών. Αυτή όμως είναι μόνο η μία πλευρά της εικόνας: ακόμα και οι πιο απομακρυσμένες φυλές εμπλέκονται σήμερα σε αιματηρές συγκρούσεις.

Τα αρχαιολογικά ευρήματα για τη διπλωματία μεταξύ φυλών πριν από την Εποχή του Σιδήρου είναι σπάνια. Γνωρίζουμε από ανασκαφές ότι γινόταν ανταλλαγή αγαθών και υπάρχουν σημάδια που δείχνουν ότι είχαν γίνει προσπάθειες να οριοθετηθούν εδάφη.⁴ Το γεγονός όμως ότι τα αρχαιολογικά στρώματα πριν από την Εποχή του Σιδήρου είναι γεμάτα με πυριτόλιθους, τσεκούρια, εγχειρίδια και τσακισμένα κρανία δείχνει ότι αυτοί οι λαοί δεν ήταν απαλλαγμένοι από τα δεινά του πολέμου. Οι βραχογραφίες στο Τανουμσχέντε της Σουηδίας, για παράδειγμα, περιλαμβάνουν την απεικόνιση ενός άντρα που οργώνει τη γη του ειρηνικά. Δίπλα του όμως υπάρχουν άντρες που κραδαίνουν λόγχες, τσακίζουν κεφάλια και επιτίθενται σε πλοία με πολιορκητικούς κριούς· εκεί κοντά είναι και μια γυναίκα που πενθεί πάνω από ένα πτώμα.⁵ Το 2006, οι αρχαιολόγοι ανακάλυψαν έναν ακόμα πιο παλιό μαζικό τάφο κοντά στη Φραγκφούρτη της Γερμανίας. Περιείχε τα λείψανα τουλάχιστον είκοσι έξι ανθρώπων, θυμάτων βασανιστηρίων.⁶ Η απουσία λειψάνων νεαρών γυναικών και εφήβων δείχνει ότι τους πήραν για σκλάβους. Παρόμοιοι μαζικοί τάφοι έχουν βρεθεί στην

Αυστρία και την Ουγγαρία, που επιβεβαιώνουν ότι πολλές φορές ο πόλεμος πριν από την Εποχή του Σιδήρου οδήγούσε στην εξάλειψη ολόκληρων κοινοτήτων. Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι οι πρωτόγονοι άνθρωποι χρησιμοποίησαν για πρώτη φορά την απαιτητική διαδικασία της χύτευσης μετάλλων για να κατασκευάσουν όπλα. Σπαθιά, δόρατα και τσεκούρια –για να μην αναφερθώ στα σπάνια παραδείγματα περικεφαλαίων με κέρατα που έχουν βρεθεί από εκείνη την περίοδο– ήταν όλα τους σύμβολα αρρενωπότητας και ετοιμότητας για μάχη. Μπορούμε να προβούμε μόνο σε εικασίες για τα αίτια των πρώτων εκείνων πολέμων. Οι αρχαιολόγοι και οι ιστορικοί υποθέτουν γενικά ότι τους προκαλούσαν ζητήματα όπως η κλοπή ζώων ή της σοδειάς, η απόπειρα απαγωγής γυναικών, ο ανταγωνισμός για τις πηγές και άλλους φυσικούς πόρους, η αντιζηλία και η διαμάχη για αρχηγία και κοινωνική θέση.

Παρ' όλο το περιβάλλον βίας, ή ίσως και εξαιτίας αυτού, οι πρώτοι άνθρωποι κατανοούσαν σαφώς την αξία της ζωής και την προστάτευαν. Υπάρχουν άφθονα αρχαιολογικά στοιχεία που αποδεικνύουν ότι τους άρεσε να ντύνονται με πολυτέλεια, να παίζουν μουσική και να φτιάχνουν παιχνίδια για τα παιδιά τους. Έδειχναν επίσης φροντίδα για τα πιο αδύναμα μέλη της κοινωνίας τους. Στο κοιμητήριο της Εποχής του Χαλκού στο Μαν Μπακ του Βιετνάμ, για παράδειγμα, οι αρχαιολόγοι ανακάλυψαν τα λείψανα ενός άντρα του οποίου τα οστά ήταν τόσο εύθραυστα που θα πρέπει να χρειαζόταν φροντίδα για όλη του τη ζωή προτού τον θάψουν οι συγγενείς του με ιδιαίτερη αγάπη και στοργή.

ΚΟΜΙΣΤΗΣ ΛΑΦΥΡΩΝ

Η εικόνα που σχηματίζουμε για τα μικρότερα βασίλεια και τις εμπορικές πόλεις στα τέλη της 2ης χιλιετίας είναι ποικιλοτρόπως παρόμοια με εκείνη για τις φυλές, αν και η φύση των στοιχείων είναι συχνά πολύ πιο πλούσια και περίπλοκη. Τα ερείπια μιας τέτοιας κοινότητας ανακαλύφθηκαν από αγρότες στα βόρεια του σημερινού Αφγανιστάν, κοντά στον Αμού Νταριά (Ωξο ποταμό), όταν ξέθαψαν διάφορα ασημένια

κύπελλα. Οι εικόνες που κοσμούν αυτά τα κύπελλα δείχνουν σχεδόν ακριβώς την ίδια διχοτόμηση ανάμεσα στον πόλεμο και την ειρήνη με τις βραχογραφίες του Τανουμσχέντε της Σουηδίας. Σε ένα από τα κύπελλα βλέπουμε άντρες να απολαμβάνουν ένα ποτό σε ποτήρι, ανάμεσά τους ένα καλάθι με φρούτα, ενώ παραδίπλα κάποιιο είτε χορεύουν είτε οργώνουν.⁷ Σε ένα άλλο, ένας μυώδης τύπος –που θα μπορούσε και να το είχε σκάσει από ταινία δράσης του Χόλιγουντ– εκτοξεύει ένα βέλος στη σπονδυλική στήλη του αντιπάλου του.⁸ Οι άνθρωποι που κατασκεύασαν αυτά τα κύπελλα ζούσαν σε μια πόλη που περιστοιχιζόταν από εύφορα χωράφια με καλό αρδευτικό σύστημα. Η περιοχή ήταν τμήμα ενός εμπορικού δικτύου που έφτανε μέχρι τον Περσικό Κόλπο και έφερνε μεγάλα πλούτη στην πόλη που εξήγαγε λάπες λάζουλι από τη μόνη γνωστή πηγή στον αρχαίο κόσμο. Όταν έσκαψαν οι αρχαιολόγοι, βρήκαν ένα τεράστιο ορθογώνιο πήλινο τείχος, μέσα στο οποίο φαρδιοί ομόκεντροι κύκλοι κτιρίων περιέβαλαν το κυκλικό φρούριο όπου οι κάτοικοι είχαν τοποθετήσει τους θεούς τους και αποθήκευαν τα σιτηρά τους.⁹

Παρόμοιες εμπορικές πόλεις με τείχη από εκείνη την εποχή είναι διάσπαρτες στις οροσειρές και τις κοιλάδες της Ευρασίας. Ίσως το πιο γνωστό παράδειγμα παραμένουν οι Μυκίνες, το φρούριο που δεσπόζει σε μια ανοιχτή κοιλάδα στην Πελοπόννησο. Έχει χτιστεί σχεδόν στο σύνολό της από κολοσσιαίους λίθους και οι επισκέπτες εισέρχονταν από την Πύλη των Λεόντων. Οι Μυκίνες ήταν μέρος του κόσμου που περιέγραψε ο σπουδαίος ποιητής Όμηρος και χαρακτηρίζονταν από αναρχία. Στην *Ιλιάδα*, ένα επικό ποίημα που λαμβάνει χώρα κατά τον Τρωικό Πόλεμο, παρουσιάζει διάφορα βασίλεια, που όλα τους βρίσκονταν μέσα σε περιτειχισμένες πόλεις, οι οποίες όμως ήταν σε συνεχή ανταγωνισμό για πλούτο, εξουσία και τιμή. Οι βασιλιάδες τους αποκαλούνταν *άνακτες** για το οποίο θεωρείται ότι αρχικά σήμαινε «κομιστές λαφύρων». Η ιστορία της Ελένης, της πιο όμορφης γυναίκας στην Ελλάδα, εισάγει ένα σημαντικό στοιχείο στις πρώτες διακρατικές σχέσεις:

* Ο συγγραφέας παραθέτει τον δωρικό τύπο *wanakes* του οποίου η κύρια σημασία ήταν «προστάτης, σωτήρας, κύριος, άρχων». (Σ.τ.Ε.)

την τέλεση γάμων για την καθιέρωση και ενίσχυση διπλωματικών συνεργασιών. Η *Ιλιάδα* ρίχνει λίγο φως στον ρόλο των αγγελιοφόρων, που πηγαινοέρχονταν στις πόλεις, αλλά και των συνθηκών και των συμμαχιών που ήταν θεμελιωμένες πάνω σε όρκους. Δεν γνωρίζουμε πολλά για τη ζωή του Ομήρου, αν είχε βιώσει ο ίδιος τον Τρωικό Πόλεμο ή ακόμα κι αν ήταν υπαρκτό πρόσωπο. Και πάλι όμως, το έργο του εκφράζει τον πόθο του για ειρήνη και καλούς βασιλείς που αντιλαμβάνονται τα όρια της ισχύος και το ίδιο ισχύει για τον ακόλουθο ύμνο στον θεό του πολέμου, τον Άρη:

Ρίξε στη ζωή μου μια ζεστή ακτίνα από ψηλά...
 ώστε να μπορέσω να διώξω από το μυαλό μου την πικρή δειλία
 και να συντρίψω τις απατηλές επιθυμίες της ψυχής μου.
 Συγκράτησε την ορμητική οργή της καρδιάς μου
 που με προκαλεί να σπεύδω στην αιματοβαμμένη μάχη.
 Καλύτερα, εσύ, μακάριε, δώσε μου την τόλμη
 να παραμείνω εντός των αβλαβών νόμων της ειρήνης
 και να αποφεύγω τη μάχη και το μίσος και τους βίαιους δαίμονες
 του θανάτου.¹⁰

Μπορούμε επίσης να εξετάσουμε λεπτομερώς και πιο άμεσα τις διεθνείς σχέσεις στην Ανατολική Μεσόγειο της εποχής μέσα από τα αρχεία του μικρού αλλά πλούσιου βασιλείου της Ουγκαρίτ. Στα ερείπια της περιτειχισμένης αυτής πόλης, που βρίσκονται στη σημερινή Συρία, οι αρχαιολόγοι έχουν ανακαλύψει εκατοντάδες πύλινες πινακίδες. Σε αυτές έχουν καταγραφεί όχι μόνο το πώς έχτισαν οι κάτοικοι τις περιουσίες τους μέσω της γεωργίας, των πρακτικών τεχνών και του εμπορίου, αλλά και πώς διεξήγαγαν τις διπλωματικές σχέσεις οι ηγέτες τους. Στριμωγμένα ανάμεσα στα ισχυρά κράτη της Αιγύπτου και της Μεσοποταμίας, η Ουγκαρίτ προσπάθησε να αποκτήσει επιρροή μέσω του ελέγχου του εμπορίου στην Εγγύς Ανατολή: ένα πρώτο κύμα εμπόρων θα το ακολουθούσαν οι στρατιώτες και οι κατακτήσεις. Η Ουγκαρίτ συνήψε επίσης συμμαχίες με παρόμοια γειτονικά κράτη για να αντισταθμίσει την επιρροή των μεγάλων δυνάμεων: έδωσαν ιερούς όρκους,

αντάλλαξαν πολυτελή δώρα, ενώ απεσταλμένοι που οι Έλληνες τους αποκαλούσαν *αγγέλους* πηγαινοέρχονταν με μηνύματα και επιστολές. Μία πινακίδα που χρονολογείται γύρω στα 1200 αναφέρει πώς συνεργάστηκε η Ουγκαρίτ με τους συμμάχους της για να πνίξει την οικονομία της Ασσυρίας, που τότε ήταν η κυρίαρχη δύναμη στη Μεσοποταμία. «Αφού ο βασιλιάς της Ασσυρίας είναι ο εχθρός της Μεγαλειότητάς μου, θα είναι και δικός σου εχθρός» γράφει. «Οι έμποροί σου δεν θα πάνε στην Ασσυρία και δεν θα επιτρέψεις στους δικούς του εμπόρους να μπουν στα εδάφη σου». ¹¹ Επρόκειτο για οικονομικό πόλεμο πριν από την επινόηση του όρου.

Ακόμα και η πιο οξυδερκής διπλωματία όμως δεν μπορούσε εντέλει να σώσει την Ουγκαρίτ από την καταστροφή. Κατά τη διάρκεια των πρώτων χρόνων του 12ου αιώνα, μυστηριώδεις εισβολείς –στους οποίους οι ύστεροι ιστορικοί αναφέρονται ως «Λαοί της Θάλασσας»– έφεραν την πανωλεθρία σε όλη την Ανατολική Μεσόγειο. Όταν έφτασαν στην Εγγύς Ανατολή, λεηλάτησαν τη μία πόλη μετά την άλλη. Ο απελπισμένος βασιλιάς της Ουγκαρίτ βρέθηκε σε θέση αδυναμίας: «Τα πλοία του εχθρού έφτασαν μέχρις εδώ, οι πόλεις μου κάπκαν κι έκαναν άθλια πράγματα στη χώρα μου. Δεν ξέρει ο πατέρας μου ότι όλα μου τα στρατεύματα και τα άρματα είναι στη Γη των Χάττι και όλα μου τα πλοία στη γη των Λούκα; [...] Άρα η χώρα είναι παραδομένη στη μοίρα της». ¹² Η κατεστραμμένη πόλη εγκαταλείφθηκε από τους κατοίκους της· το βασίλειο της Ουγκαρίτ δεν αναβίωσε ποτέ. Επρόκειτο για τη σκοτεινή εποχή της Ανατολικής Μεσογείου, την αρχή της Κατάρρευσης της Εποχής του Χαλκού.

Οι Σκοτεινοί Αιώνες (περίπου 1200-1000 π.Χ.) οφείλονταν σε έναν συνδυασμό περιβαλλοντικής κρίσης, αυξανόμενης ξηρασίας ως αποτέλεσμα της αποψίλωσης των δασών, της μαζικής μετανάστευσης που μετατράπηκε σε εισβολή, της προόδου σε τεχνικές επεξεργασίας σιδήρου εις βάρος του χαλκού και της κατάρρευσης των εμπορικών δικτύων. Η Ουγκαρίτ δεν ήταν η μόνη πόλη που υπέκυψε. Η Χαττούσα, η πρωτεύουσα του βασιλείου των Χετταίων, ήταν πολύ μεγαλύτερη από την Ουγκαρίτ. Τα ερείπιά της, που βρίσκονται στην καρδιά της Ανατολίας, έχουν ομοιότητες με αυτά των Μυκηνών. Το φρούριό της δέσποζε σε ένα μεγάλο εύφορο υψίπεδο, από βοσκοτόπια, δάση και

σημαντικούς εμπορικούς δρόμους που συνέδεαν το Αιγαίο, τη Μαύρη Θάλασσα και τη Μεσοποταμία. Τα τείχνη της ήταν χτισμένα με παρόμοιους τεράστιους λίθους· ένα ζευγάρι λεόντων ήταν από τη μία και από την άλλη πλευρά της κύριας πύλης. Κατά τον 13ο αιώνα, οι Χετταίοι είχαν τον έλεγχο της Ανατολίας. Το 1274 μάλιστα νίκησαν τα αιγυπτιακά στρατεύματα στη μάχη του Καντές.

Η διπλωματική αλληλογραφία της εποχής που έχει διασωθεί δείχνει ότι οι Χετταίοι βασιλείς απαίτησαν να τους φέρονται ως ίσους με τους ηγέτες της Ασσυρίας και της Αιγύπτου: αν ο Χετταίος βασιλιάς απευθυνόταν με σεβασμό στον φαραώ ως «βασιλιά του ήλιου», περίμενε να τον αποκαλούν αντίστοιχα «βασιλιά της καταιγίδας». Από λιγότερο ισχυρούς λαούς, οι Χετταίοι βασιλείς απαιτούσαν φόρο υποτέλειας. Εξελιγμένα σιδερένια όπλα και γρήγορα άρματα τους επέτρεπαν να επιβάλλουν τη θέλησή τους. Ο εμφύλιος πόλεμος όμως εξασθένησε το βασίλειο σε μια περίοδο που οι Ασσύριοι ήταν η ανερχόμενη δύναμη στη Μεσοποταμία.

Ο νέος Χετταίος ηγέτης, ο Χατουσίλις Γ', έκανε κάθε προσπάθεια να αποκτήσει διπλωματική αναγνώριση από την Αίγυπτο και να εξασφαλίσει μια συμμαχία κατά της Ασσυρίας. Μετά από μακροχρόνιες διαπραγματεύσεις, τελικά οι αποστολές των δύο πλευρών το 1259 υπέγραψαν τη Συνθήκη του Καντές. Είναι η παλαιότερη πλήρως διατηρημένη συνθήκη ειρήνης στον κόσμο.¹³ Οι διπλωματικές εντάσεις όμως επανήλθαν όταν ο Χατουσίλις ανέβαλε τον γάμο της κόρης του με τον φαραώ. Οι Χετταίοι παραπονέθηκαν επίσης ότι η αιγυπτιακή προπαγάνδα μείωνε την αξία της νίκης των Χετταίων το 1274. Στο τέλος, δεν απέκτησαν ποτέ τη στήριξη που είχε υποσχεθεί η Αίγυπτος για την απόκρουση της ασσυριακής προέλασης και την εισβολή των αποκαλούμενων Λαών της Θάλασσας. Ήταν πιθανότατα αυτή η συμμαχία μεταξύ των λαών της Βόρειας και της Δυτικής Μεσογείου –οι οποίοι είχαν εξωθηθεί να επιτεθούν στην Ανατολική και τη Νότια Μεσόγειο εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής, των μεταναστευτικών πιέσεων και του πλούτου στην Αίγυπτο, την Ανατολία και την Εγγύς Ανατολή– που κατέληξε στην πυρπόληση και ολοσχερή καταστροφή της Χαϊτούσα γύρω στα 1180.¹⁴

ΑΙΓΥΠΤΟΣ

Η Ουγκαρίτ και η Χαττούσα ήταν πόλεις που βρίσκονταν στα όρια των ισχυρών αγροτικών κέντρων της Αιγύπτου και της Μεσοποταμίας. Αυτές οι σπουδαίες κοινωνίες είχαν γίνει αυθεντία στην τέχνη της τιθάσευσης ποταμών με αναρίθμητα φράγματα, δεξαμενές και αρδευτικά κανάλια. Τα ποτάμια κατέβαζαν εύφορο χώμα από τα βουνά στις πεδιάδες. Με την κατασκευή των αρδευτικών καναλιών στους τόπους αυτούς, οι αγρότες μπορούσαν να έχουν δύο σοδειές τον χρόνο, ενώ η υψηλή αγροτική παραγωγή επέτρεπε την πληθυσμιακή αύξηση. Οι ξαφνικές πλημμύρες εξακολουθούσαν να καταστρέφουν συχνά τον λαβύρινθο από υδατοφράκτες και χωμάτινες τάφρους και αναχώματα, αλλά τις καλές χρονιές φρόντιζαν να αποθηκεύουν τα πλεονάσματα των σιτηρών. Όποιος είχε τις σιταποθήκες είχε και πολιτική εξουσία: την εξουσία να εξοπλίσει στρατό, να φτιάξει μνημεία και να αγοράσει προϊόντα πολυτελείας, καθώς τα πλεονάσματα επέτρεπαν την εξειδίκευση σε διάφορα επαγγέλματα και τα σιτηρά πωλούνταν κατά μήκος του Νείλου. Πόλεις όπως η Μέμφις, οι Θήβες και η Αμάρνα στην Αίγυπτο αριθμούσαν 50.000 κατοίκους ή και παραπάνω. Περίπου 3 με 4 εκατομμύρια άνθρωποι ζούσαν γύρω από τον Νείλο και το δέλτα του.¹⁵

Παρ' όλη την ευημερία τους, ακόμα και τα πλούσια αυτά γεωργικά κέντρα εξακολουθούσαν να είναι τόποι αφιλόξενοι. Οι άνθρωποι συνήθως δεν ξεπερνούσαν τα τριάντα χρόνια. Κατά τη σύντομη ζωή τους στον κόσμο αυτό, ζούσαν όλοι μαζί σε υγρούς οικισμούς, μαζί με μύγες, ψείρες, ψύλλους, κουνούπια κι επικίνδυνα άγρια ζώα: οι αρρώστιες πολύ συχνά κατέληγαν να είναι θανατηφόρες. Ο μόχθος τους ήταν αδιάκοπος. Μια ιστορία από το Ακκάδ, κράτος στη Μεσοποταμία, είναι ενδεικτική της αγωνίας ενός πολίτη της Νιπούρ. Παρά τη σκληρή δουλειά, παραπονιέται, το κοφίνι του είναι άδειο, τα σωθικά του καίνε από την πείνα και το χειρότερο είναι ότι δεν μπορεί καν να αγοράσει μια φτηνή μπίρα. Η τέχνη και η λογοτεχνία της Αιγύπτου και της Μεσοποταμίας όμως αποκαλύπτουν επίσης και μια άλλη πλευρά της καθημερινής ζωής. Μαρτυρούν τη μεγάλη καρτερικότητα των λαών που έχουν συμβιβαστεί με τη μοίρα τους, δηλαδή τη σκληρή δουλειά και την πρόω-

ρη απώλεια των αγαπημένων τους προσώπων. «Άδραξε τη μοίρα! Άσε τη σκόλη» ήταν η συμβουλή ενός αιγυπτιακού ποιήματος γύρω στα 1160:

Να είσαι ακούραστος, ασταμάτητος, ζωηρός,
εσύ κι η πραγματική σου αγάπη·
να μην αφήνεις την καρδιά σου να συλλογιέται
κατά το ταξίδι σου στη Γη,
Αλλά άδραξε τη μοίρα καθώς περνά.¹⁶

Ο ιδανικός κόσμος αυτής της πρώιμης Εποχής του Σιδήρου ήταν ένας καταπράσινος κήπος, ένας παράδεισος αφθονίας. Τοιχογραφίες και γλυπτά αναπαριστούν ποτάμια να ρέουν με χάρη, χωράφια με πλούσιες σοδειές, κουρμαδιές με τους γλυκούς καρπούς τους, καλαμιώνες γεμάτους παχιές πάπιες, λιμνούλες με άφθονα ψάρια κι αρωματικά άνθη λωτού. Σε αυτόν τον κόσμο με τις λασπωμένες ή γεμάτες σκόνη καλύβες, ο λωτός ήταν ένα οικουμενικό σύμβολο αγνότητας.

Η Αίγυπτος είχε το πλεονέκτημα μιας μοναδικής γεωπολιτικής θέσης. Από τις Μεγάλες Λίμνες της Κεντρικής Αφρικής, ο Νείλος ρέει για χιλιάδες χιλιόμετρα μέχρι τη Μεσόγειο. Ωστόσο μόνο στα τελευταία χίλια χιλιόμετρα περίπου η παρουσία του μαλακού αμμώ-λιθου του επιτρέπει να διαμορφώσει τη γνωστή μεγάλη κοιλάδα και το δέλτα: τη μεγαλύτερη όαση του αρχαίου κόσμου. Γύρω στα 3150 π.Χ., οι περιοχές που συνόρευαν με τις εκτάσεις αυτές του Νείλου –η Άνω και η Κάτω Αίγυπτος– είχαν ενωθεί υπό την εξουσία ενός φαραώ ονόματι Μήνης. Τα 2.000 χρόνια που ακολούθησαν, στον τόπο αυτό την εξουσία είχαν είκοσι διαφορετικές δυναστείες, πράγμα χαρακτηριστικό της συχνής αστάθειας, δικόνοιας και υποταγής σε ξένους εισβολείς. Η Αίγυπτος όμως δεν ήταν ποτέ ένας πολιτικός μονόλιθος και οι μεγάλες πόλεις, όπως η Μέμφις και οι Θήβες, βρίσκονταν σε διαρκή ανταγωνισμό για το ποια θα γίνει το κέντρο της εξουσίας.

Προς τα πάνω, εκεί που ο Νείλος περνούσε από το σημερινό Σουδάν, οι γεωλογικοί σχηματισμοί με τον σκληρό γρανίτη απέτρεπαν τη διαπλάτυση της κοιλάδας δημιουργώντας καταρράκτες τους οποίους δεν

μπορούσαν να περάσουν πλεούμενα. Αυτή ήταν η γη που ανήκε στους Νούβιους. Οι οικισμοί τους αναπτύχθηκαν σε μέρη όπου η κοιλάδα του Νείλου γινόταν πιο πλατιά, αλλά αυτές οι οάσεις ποτέ δεν ήταν αρκετά μεγάλες για να συντηρούν σημαντικούς πληθυσμούς. Το αποτέλεσμα ήταν ότι πολλές φορές η Νουβία δεν είχε τη δύναμη να αποκρούσει τα αιγυπτιακά στρατεύματα που ζητούσαν να πάρουν υπό τον έλεγχό τους τα άφθονα χρυσορυχεία και τους εμπορικούς δρόμους που παρείχαν πρόσβαση στο ελεφαντόδοντο, τον έβено και τα μπαχαρικά από το Κέρασ της Αφρικής.

Στη βόρεια Αίγυπτο, γύρω από το Δέλτα του Νείλου, η μεσογειακή ακτή είχε ακόμα μερικά δάση κατά την πρώιμη Εποχή του Σιδήρου και επομένως ήταν κατάλληλη για ξερικές καλλιέργειες. Έχοντας ως βάση τις παράλιες οάσεις γύρω από τη σημερινή Βεγγάζη, οι Λίβυοι πολέμαρχοι προσπάθησαν κατ' επανάληψη να εκμεταλλευτούν τους αδύναμους Αιγύπτιους ηγέτες. Οι φαραώ έπρεπε επίσης να προφυλάσσονται από εισβολές από την Έρημο του Σινά – που αποτελούσε την από ξηράς σύνδεση με τη Μεσοποταμία και την Εγγύς Ανατολή– αλλά και από σποραδικές επιδρομές από τη θάλασσα.

Σε μια ήσυχη γωνιά του αιγυπτιακού τμήματος στο Μουσείο του Λούβρου βρίσκεται ένα απλό ξύλινο ταφικό γλυπτό: ένας αγρότης, με τους αστραγάλους του κωμένους στη λάσπη, σπρώχνει ένα πρωτόγονο αλέτρι, που το τραβάνε δύο χοντρά βόδια, και κοιτάζει προς μια σιταποθήκη.¹⁷ Το όργωμα, η σπορά και η συγκομιδή, αλλά και η αναμονή για την επόμενη εποχή των πλημμυρών ώστε να ξεκινήσει η διαδικασία από την αρχή – αυτά ήταν που καθόριζαν τον ρυθμό της ζωής για τους αρχαίους Αιγυπτίους. Πάνω απ' όλα, επιθυμούσαν την ειρήνη – τόσο την πολιτική σταθερότητα όσο και τα ασφαλή σύνορα. Για τον υπόλοιπο κόσμο όμως, η Αίγυπτος ήταν το απόλυτο τρόπαιο. Ακριβώς όπως ο κοινός λαός έπρεπε να προστατεύει το σπίτι του από τους κλέφτες, οι βασιλείς ήταν απαραίτητο να υπερασπίζονται τα βασίλειά τους από τους ξένους άρπαγες. Παραφύλαγαν σαν τα τσακάλια στα λημέρια τους για την παραμικρή ευκαιρία, καθώς η Αίγυπτος ήταν για κείνους η κότα με τα χρυσά αυγά.

Ο πιο σημαντικός ρόλος που είχαν αναλάβει οι Αιγύπτιοι ηγεμόνες

επομένως ήταν να παρέχουν ασφάλεια, σταθερότητα και, στην ιδανική περίπτωση, αρμονία. Το ιδανικό αυτό το αποκαλούσαν *Μάατ*. Ήταν η θεϊκή δύναμη που επικρατούσε σε καιρό ευημερίας, ρύθμιζε τα άστρα, τις πλημμύρες και τις εποχές, και συμβόλιζε την υπακοή, την τάξη, τη δικαιοσύνη και την ηθική μεταξύ ανθρώπων και εθνών. Το *Ισφέτ*, ή χάος, ήταν το αντίθετό του. Αν οι ιδέες περί δίκαιου πολέμου, αναλογικότητας και μεσολάβησης στη *Μαχαμπχαράτα* και σε άλλα ινδικά επικά ποιήματα αντανακλούσαν το άναρχο περιβάλλον μιας πληθώρας ανταγωνιστικών βασιλείων, τα αιγυπτιακά έργα αποτελούσαν το παράδειγμα της αυτοκρατορικής παράδοσης. Η αρμονία σήμαινε ιεραρχία. Κι αυτό το καθιστούσαν σαφές με κάθε δυνατό τρόπο. Στα ανάγλυφα των ναών, οι φαραώ δέσποζαν σε μακριές ουρές υπάκουων Αιγυπτίων υπηκόων και δουλοπρεπών ξένων απεσταλμένων.

Οι Επιστολές της Αμάρνα προσφέρουν μια συναρπαστική ματιά σ' αυτόν τον τρόπο σκέψης. Οι διπλωματικές αυτές επιστολές του 14ου αιώνα π.Χ. αναπαριστούν τον Αιγύπτιο φαραώ ως τον υπέρτατο ηγέτη ανάμεσα στους βασιλείς της Βαβυλώνας, της Ασσυρίας, των Χετταίων και πολλούς άλλους.¹⁸ Ο αξιωματούχος του που είχε την ευθύνη των σχέσεων με αυτά τα βασίλεια αποκαλούνταν «επόπτης όλων των βόρειων τόπων».¹⁹ Το πρωτόκολλο της αυλής ενίσχυε την ιδέα της αιγυπτιακής υπεροχής. «Στα πόδια του κυρίου και βασιλιά μου» καταθέτει ένας αντιπρόσωπος «εφτά φορές κι άλλες εφτά πέφτω στο έδαφος με την πλάτη και το στήθος».²⁰ Οι απεσταλμένοι αναγκάζονταν να περιμένουν επί ώρες κάτω από τον καυτό ήλιο προτού παρουσιάσουν τα πολυτελή τους δώρα, άλογα, άρματα, πετράδια, νεαρές σκλάβες και εξωτική ξυλεία. Ένας ατυχής πρέσβης χρειάστηκε να περιμένει τέσσερα χρόνια για μία ακρόαση. Ο φαραώ είχε την προσδοκία πως οι κατώτεροί του βασιλείς θα έστελναν τις κόρες τους στο παλάτι του, αλλά η αποστολή μιας Αιγύπτιας πριγκίπισσας στο εξωτερικό θεωρούνταν ταπείνωση. Τέτοιες συμμαχίες με γάμους γίνονταν όταν η Αίγυπτος ήταν αδύναμη και χρειαζόταν στήριξη. Οι μεγάλοι ηγέτες όμως της εποχής του Νέου Βασιλείου (1550-1069), όπως ο Τούθμωσος Γ' (1479-1425) και ο Ραμσής Β' (1279-1213), επεξέτειναν το βασίλειο μέχρι τα βόρεια της Νουβίας και προς την Εγγύς Ανατολή,

εκστρατεύοντας με δεκάδες χιλιάδες στρατιώτες. Για την προπαγάνδα τους προτιμούσαν να κάνουν επίδειξη του χρυσοῦ που διέθεταν –κοσμήματα, όπλα και σύμβολα– και να κατασκευάζουν τεράστια συμπλέγματα ναών, όπως αυτό που έχτισε ο Ραμσής Β΄ στο Αμπού Σίμπελ, όπου επιβλητικές σκηνές θριάμβου κοσμούσαν σχεδόν όλους τους τοίχους.

Η τύχη γυρίζει και το μεγαλείο του Νέου Βασιλείου εκφυλίζεται σιγά σιγά προς την αναρχία. Ήδη από τις αρχές της βασιλείας του Ραμσή Β΄ εμφανίζονταν σημάδια κόπωσης όσον αφορά τον πόλεμο. «Η ειρήνη είναι καλύτερη από τις συγκρούσεις. Άσε μας να αναπνεύσουμε!» διαβάζουμε στο *Ποίημα του Πεντάβερ*.²¹ Η πραγματική παρακμή μετά τη χρυσή εποχή άρχισε στο τέλος του 13ου αιώνα.²² Ο θάνατος του Ραμσή Β΄ το 1213 έδωσε το έναυσμα για μια μάχη διαδοχής, για δολοφονικές συνωμοσίες και εμφύλιο πόλεμο. Πολιτικά αδύναμη πλέον, η Αίγυπτος αντιμετώπισε και το πρόβλημα της βίαιης εισροής μεταναστών και επιδρομέων από τη Μεσόγειο. Οι συνέπειες της επιδρομής των Λαών της Θάλασσας υπήρξαν καθώς φαίνεται τρομακτικές. Σε έναν από τους τοίχους στον ναό του Ραμσή Γ΄ στο Μεντίνι Χαμπού, κοντά στο Λούξορ, ανάμεσα στις απεικονίσεις των στρατιωτικών του εκστρατειών κυριαρχεί μια επική ναυμαχία. Οι δραματικές και δυναμικές εικόνες στο ανάγλυφο αυτό –οι εκατοντάδες μάχες σώμα με σώμα, τα πυκνά δάση από δόρατα και κουπιά– συμπυκνώνουν την αίσθηση σοκ και δέους που ένιωσαν οι Αιγύπτιοι. Οι Λαοί της Θάλασσας πττήθηκαν εντέλει, αλλά με κόστος χιλιάδες ζωές, με λιμό, πληθωρισμό και κοινωνική αναταραχή. Στο μεταξύ, επιδρομείς από τη Λιβύη εξακολουθούσαν να παραμονεύουν στα σύνορα. Τελικά το 1107, οι αρχιερείς των Θηβών πήραν την Άνω Αίγυπτο υπό τον έλεγχό τους διαιρώντας έτσι το βασίλειο και βοηθώντας εμμέσως τους Νούβιους να αποτινάξουν τον αιγυπτιακό ζυγό. Το μοιραίο πλήγμα όμως ήρθε τον 10ο αιώνα, όταν έγινε φαραώ ο Μεγάλος Αρχηγός των Μα (Meshwesh) Σωσένκ Α΄ (943-922). Μια ξένη δυναστεία πήρε την εξουσία στην Αίγυπτο.

Για άλλη μια φορά, η ποίηση μας δίνει μια ζωνρή περιγραφή του πώς βίωσαν οι απλοί πολίτες αυτόν τον αναβρασμό:

Ένα παράξενο πουλί θα γεννάει τώρα στους βάλτους του Νείλου,
αφού έχει κάνει τη φωλιά του κοντά στον λαό,
κι αφού ο λαός το έχει αφήσει να έρθει χωρίς κουβέντα...
Κάθε ευτυχία έχει καθεί,
η γη έχει γονατίσει από την απελπισία,
από τους άρπαγες εκείνους,
τους Ασιάτες που περιπλανιούνται στη χώρα μας.
Οι εχθροί έχουν εμφανιστεί στα ανατολικά,
οι Ασιάτες έχουν κατέβει στην Αίγυπτο...
Οι άντρες θα αρπάξουν τα όπλα του πολέμου,
και η γη θα γνωρίσει ταραχές.
Οι άντρες θα κάνουν βέλη από χαλκό,
θα ζητάνε αίμα αντί για ψωμί,
θα γελάνε δυνατά με την απελπισία.
Κανείς δεν θα κλάψει για τον θάνατο,
κανείς δεν θα νηστέψει για τον θάνατο,
η καρδιά του κάθε άντρα είναι για τον εαυτό του.
Δεν θα υπάρχει πένθος σήμερα,
οι καρδιές το έχουν εγκαταλείψει για τα καλά.
Ένας άντρας κάθεται με την πλάτη γυρισμένη,
την ώρα της αλληλοσφαγής.
Σου δείχνω τον γιο σαν εχθρό, τον αδελφό σαν αντίπαλο,
έναν άντρα να σφάζει τον πατέρα του.²³

Η Αίγυπτος όφειλε την ισχύ της στη μεγάλη και εύφορη κοιλάδα του Νείλου, η οποία της επέτρεψε να γίνει μία από τις πρώτες περιοχές στον κόσμο που ανέπτυξε αυτοκρατορική παράδοση. Μέσα σε αυτήν, η πολιτική υλοποίηση του *Μάαι* πήρε τη μορφή της ιεραρχίας: οι θεοί στήριζαν τις προσπάθειες του φαραώ να διατηρήσει την αρμονία και ο φαραώ απαιτούσε υποταγή όχι μόνο από τους υπηκόους του αλλά και από κατώτερους βασιλείς στην αιγυπτιακή σφαίρα επιρροής. Στην τότε ιδανική ενσάρκωση της διεθνούς πολιτικής, οι κατώτεροι αυτοί βασιλείς απέδιδαν φόρο υποτέλειας, έστελναν τις κόρες τους στο παλάτι και οι απεσταλμένοι τους έπεφταν στα πόδια του φαραώ. Η πραγματικότητα

όμως ήταν πολύ πιο ταραχώδης. Ακόμα και εντός της Αιγύπτου, η κοιλάδα του Νείλου μπορούσε να μετατραπεί σε πεδίο ανταγωνισμού ανάμεσα στις πόλεις. Και η ευημερία της χώρας την έκανε πάντα στόχο ελκυστικό για τους εισβολείς. Κάθε ένδειξη αδυναμίας λοιπόν μπορούσε να προκαλέσει την εισβολή κάποιας από τις δυνάμεις που παραμόνευαν στα σύνορα. Οι περισσότεροι κατακτητές όμως, όπως ο Λίβυος πολέμαρχος Σωσένκ, προτίμησαν να υιοθετήσουν την αιγυπτιακή αυτοκρατορική παράδοση και τα σύμβολά της στο σύνολό τους παρά να τα καταστρέψουν. Παρά τις αλλαγές στον θρόνο, η αυτοκρατορική ερμηνεία του *Μάατ* εξακολουθούσε να επιζεί.

ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑ

Σε σύγκριση με την Αίγυπτο, η γεωγραφία και το περιβάλλον της Μεσοποταμίας είναι αρκετά πιο περίπλοκα. Οι ποταμοί Τίγρης και Ευφράτης –από τους οποίους πήρε το όνομά της η Μεσοποταμία καθότι ανάμεσά τους– ρέουν σχεδόν παράλληλα για 2.000 χιλιόμετρα περίπου και χωρίζουν την περιοχή σε ένα σύνολο από κοιλάδες και οάσεις που είναι δύσκολο να ελεγχθούν από μία και μόνο δύναμη. Ο πρώτος που επέβαλε μια αυτοκρατορία στην περιοχή ήταν η κεντρική πόλη-κράτος του Ακκάδ γύρω στα 2300. Τους επόμενους αιώνες, τους Ακκάδιους διαδέχτηκαν άλλοι λαοί της περιοχής: οι Σουμέριοι, που ασκούσαν την εξουσία τους από την Ουρ στα νότια· οι Βαβυλώνιοι, στα κεντρικά· και οι Ασσύριοι στα βόρεια, με την αρχαία τους πρωτεύουσα, την Ασσούρ.

Και αυτοί δεν ήταν οι μόνοι διεκδικητές της εξουσίας στην περιοχή. Οι παραπόταμοι του Τίγρη και του Ευφράτη οδηγούσαν στα όρη του Ταύρου, στα βουνά της Αρμενίας και στην οροσειρά του Ζάγρου. Έχοντας το πλεονέκτημα να βρίσκονται ψηλά πάνω από τις πεδιάδες της Μεσοποταμίας, οι οροσειρές αυτές αποτελούσαν στρατηγικά οχυρά –βρίσκονταν κοντά σε νερό, είχαν εύφορα εδάφη, διόδους για το εμπόριο, ενώ προστατεύονταν από ορεινούς όγκους– και εκεί προέκυψαν φιλόδοξα βασίλεια όπως του Μιτάνι, του Ουραρτού, του Ελάμ και της Μηδίας. Οι λόφοι της Εγγύς Ανατολής πρόσφεραν επίσης προστασία

στα διάφορα βασίλεια, αλλά ήταν περιοχές πολύ μικρές για να απειλήσουν τις πεδιάδες της Μεσοποταμίας.

Αρχαιολογικά τεκμήρια για σκέψεις περί της διακυβέρνησης μας οδηγούν βαθιά στην ιστορία της Μεσοποταμίας. Σε πλίντες πινακίδες του βασιλείου της Ουρ αποτυπώνονται νόμοι κατά της βίας, της φοροδιαφυγής, της εισοδηματικής ανισότητας και της κακομεταχείρισης των γυναικών. Στο Μουσείο του Λούβρου βρίσκεται ο παλαιότερος πλήρης νομικός κώδικας που τον συνέταξε ο Βαβυλώνιος βασιλιάς Χαμουραμπί γύρω στα 1750. Ο Κώδικας του Χαμουραμπί περιλαμβάνει λεπτομερείς αναφορές σε θέματα περιουσίας, συμπεριφοράς προς τους αιχμαλώτους και στα δικαιώματα των γυναικών σε περίπτωση διαζυγίου. Υπάρχουν απεικονίσεις του Σαμάς, του δημοφιλούς Βαβυλώνιου θεού της δικαιοσύνης, ο οποίος περιέβαλλε τους βασιλείς με εξουσία και σοφία. Υπάρχει το *Έπος του Γκίλγκαμες*, το οποίο περιγράφει έναν ηγέτη που καταπιέζει τον λαό του και πλαγιάζει με τις νύφες τη νύχτα του γάμου τους, αλλά μετά γνωρίζει τη φιλία και γίνεται καλός βασιλιάς που ανοίγει πηγάδια, δαμάζει πλημμύρες, χτίζει τείχη που λάμπουν σαν χαλκός – ένας βασιλιάς, λέει η ιστορία, που είναι δίκαιος, όμορφος και τέλειος. «Δεν υπάρχει αντίπαλος που να μπορεί να σκώσει όπλο εναντίον του».²⁴

Όλα αυτά τα στοιχεία συσσωρεύονται και σχηματίζουν αυτό που μπορεί να θεωρηθεί μεσοποταμιακός αυτοκρατορικός πολιτισμός. Ο Σαμάς, ο Βαβυλώνιος θεός της δικαιοσύνης, υιοθετήθηκε και από τους Ασσύριους βασιλείς, όπως και ο Κώδικας του Χαμουραμπί και το *Έπος του Γκίλγκαμες*. Ακόμα και η αμφίεση, οι εντυπωσιακές γενειάδες και τα σύμβολα των Ασσυρίων βασιλέων κληρονομήθηκαν εν μέρει από τη Βαβυλώνα. Ακριβώς όπως οι Βαβυλώνιοι, έτσι και οι Ασσύριοι παρίσταναν κι εκείνοι τον βασιλιά τους σαν κηπουρό περιστοιχισμένο από παραδεισένια τοπία, μια μεταφορά για την ειρήνη και την ευημερία. «Εσκαψα ένα κανάλι από τον Άνω Ζαμπ που διασχίζει ένα βουνό και το ονόμασα Κανάλι της Αφθονίας» καυχιέται ένας Ασσύριος βασιλιάς.

Πότισα τα λιβάδια του Τίγρη και φύτεψα περιβόλια με διάφορα οπωροφόρα δέντρα στην περιοχή. Φύτεψα σπόρους και φυτά που

βρήκα στις χώρες που εκστράτευσα και στα βουνά που διέσχισα: διάφορα είδη από πεύκα, κυπαρίσσια και άρκευθους, αμυγδαλιές, χουρμαδιές, έβενους, παλίσανδρους, ελιές, βελανιδιές, αρμυρίκια, καρυδιές, αγριοφιστικιές, μελιές, έλατα, ροδιές, αχλαδιές, κυδωνιές, σουκιές, κληματαριές...²⁵

Όπως μαρτυρούν όμως τα κείμενα και τα έργα τέχνης, για να βασιλέψει στην πατρίδα σου ο παράδεισος, ο βασιλιάς πρέπει να είναι ισχυρός στο εξωτερικό – να υποτάσσει άλλους βασιλείς και να δέχεται απ' αυτούς τιμές και φόρο υποτέλειας.

Όπως στην Αίγυπτο, έτσι και στη Μεσοποταμία η Εποχή του Σιδήρου ξεκίνησε με αναταραχές. Το κλίμα έγινε πιο ξηρό, οπότε έγινε δύσκολη η καλλιέργεια.²⁶ Αυτό οδήγησε τους Κιμμέριους να φύγουν από τις πεδιάδες γύρω από τη Μαύρη Θάλασσα και να πάνε προς τον Καύκασο· οι ημινομαδικοί Αραμαίοι πήγαν από την Ανατολία στη Μεσοποταμία· αρκετοί άλλοι λαοί, όπως οι Δωριείς, κατευθύνθηκαν προς τη Μεσόγειο· και οι Λαοί της Θάλασσας προς την Εγγύς Ανατολή και την Αίγυπτο. Αυτή η περίοδος μαζικών μεταναστεύσεων ήταν μια εποχή σκότους, ταραχών και καταστροφών, κατά την οποία οι περιτειχισμένες πόλεις της περιφέρειας –όπως η Ουγκαρίτ και οι Μυκίνες– έπεσαν πρώτες.

Στη Μεσοποταμία, η Βαβυλώνα κατέληξε σκιά του πρότερου σπουδαίου αυτοκρατορικού εαυτού της. Δεν επανήλθε ουσιαστικά ποτέ από το χάος που ακολούθησε τον θάνατο του μεγάλου βασιλιά Χαμουραμί το 1699. Δεχόταν πλέον τις εισβολές των Χετταίων, των Κασσιτών, των Ελαμιτών και των Ασσυρίων. Το 1082 η περιοχή δοκιμάστηκε από τον λιμό και τις επιθέσεις των Αραμαίων. Το 1025 ο αυτόχθονας Βαβυλώνιος βασιλιάς καθαιρέθηκε. Τα χρονικά λένε ότι ματαιώθηκαν σημαντικές θρησκευτικές πομπές, ξαναχτύπησε ο λιμός και στους δρόμους τριγύριζαν λιοντάρια, λύκοι και πάνθηρες. Η Ασσυρία έτρεμε κι εκείνη μπροστά στις σφαγές από τις αραμαϊκές ορδές του βορρά. Η καταστροφή, το φονικό και η δουλεία περίμεναν, όπως καταγράφουν ύστεροι βασιλείς, τον λαό της Ασσυρίας.²⁷ Λίγο πριν από την αυγή της 1ης χιλιετίας, ολόκληρη η Μέση Ανατολή είχε βρεθεί στις φλόγες.

ΚΙΝΑ

Μια άλλη περιοχή με δυνατότητα να σχηματίσει την καρδιά μιας αυτοκρατορίας βρισκόταν στην πεδιάδα της Βόρειας Κίνας.²⁸ Αυτή η τεράστια, επίπεδη και εύφορη γη έκτασης 400.000 τετραγωνικών χιλιομέτρων οφείλεται στον Κίτρινο Ποταμό. Εκτείνεται από το σημερινό Πεκίνο στον βορρά μέχρι τη Σανγκάν στον νότο και απλώνεται μέχρι και 1.000 χιλιόμετρα προς την ενδοχώρα μέχρι τις οροσειρές Γιανσάν και Ταϊχάνγκ. Αποτελεί περίπου το 5 τοις εκατό των εδαφών της σύγχρονης Κίνας.

Στην αρχή της Εποχής του Σιδήρου, το μεγαλύτερο μέρος των δασών που κάλυπταν κάποτε την πεδιάδα είχε εξαφανιστεί και δώσει τη θέση του στα χωράφια. Στο κέντρο ζούσαν διάφοροι λαοί, όπως οι Βέι και οι Τσι. Περιστοιχίζονταν από λαούς που είχαν τα κέντρα εξουσίας τους στις κοιλάδες που άνοιγαν προς τις πεδιάδες, όπως οι Τσιν και οι Τζόου. Πιο μακριά ζούσαν λαοί βάρβαροι, όπως οι Θρόανοι, οι Πιάλες και οι Δάμνες. Πολύ συχνά υμνούμε την Κίνα για τη μακρά αυτοκρατορική της ιστορία, όμως για μεγάλες περιόδους ήταν κατακερματισμένη και κατεστραμμένη από τους πολέμους. Πράγματι, οι περιοχές που γνωρίζουμε σήμερα ως Κίνα δεν θα ενώνονταν παρά τον 18ο μ.Χ. αιώνα.

Ένα μεγάλο μέρος της πεδιάδας της Βόρειας Κίνας ενώθηκε για πρώτη φορά στην ιστορία του από το βασίλειο των Σανγκ γύρω στα 1600 π.Χ. Σπανίζουν οι πρωταρχικές πηγές για τους Σανγκ. Από τον τάφο της Φου Χάο γνωρίζουμε ότι οι ηγέτες της δυναστείας θάβονταν μαζί με έναν μικρό αριθμό δούλων, απέριπτα χάλκινα δοχεία και αρκετά πρωτόγονα αγάλματα από νεφρίτη.²⁹ Κείμενα χαραγμένα σε κελύφη κελώνας μαρτυρούν έναν κόσμο αέναου πολέμου κατά των «περιοχών του διαβόλου». Η απουσία άλλων κελυφών μετά το 1200 π.Χ. περίπου θα μπορούσε να δείχνει ότι τα πολύτιμα αυτά δώρα υποτέλειας από τα παράκτια κράτη δεν έφταναν πλέον στην πρωτεύουσα των Σανγκ. Αν ισχύει κάτι τέτοιο, αυτό ίσως να ήταν ένα πρώιμο σημάδι της παρακμής της δυναστείας των Σανγκ, κάτι που ήταν φανερό πάνω από έναν αιώνα προτού το κράτος των Τζόου και οι σύμμαχοί του καταφέ-

ρουν τελικά να την ανατρέψουν στη μάχη του Μούγιε το 1046 π.Χ. Επρόκειτο για ένα κατακλυσμαίο συμβάν: το ιστορικό αρχείο κάνει λόγο για συμμετοχή ενός εκατομμυρίου πολεμιστών.³⁰ Για τους λαούς στην πεδιάδα της Βόρειας Κίνας, η άφιξη των Τζόου από το οχυρό τους βαθιά μέσα στην κοιλάδα του Κίτρινου Ποταμού θα πρέπει να τους προκάλεσε την ίδια σύγχυση με αυτήν του λιβυκού πραξικοπήματος στην Αίγυπτο ή της εισόδου των Κασσιτών στη Βαβυλώνα.

Οι ηγεμόνες των Τζόου δικαιολόγησαν την ανατροπή της δυναστείας των Σανγκ ότι έγινε κατ' εντολήν του ουρανού, επειδή οι τελευταίοι είχαν αφήσει τη χώρα να περιπέσει στη διαφθορά, το μεθοκόπι και την ανασφάλεια. Ο δούκας Δαν των Τζόου, ένας ισχυρός σύμβουλος του πρώτου βασιλιά της δυναστείας των Τζόου, έδωσε σε αυτή τη θεωρία νομιμοποίησης τη βασική της μορφή: ο βασιλιάς ήταν ο γιος του ουρανού και κατείχε την εξουσία κατ' εντολήν του ουρανού (*πιαν μινγκ*) στο κέντρο του κόσμου υπό τον ουρανό.³¹ Κι έτσι γεννήθηκε η έννοια της Κίνας ως το «Μέσο Βασίλειο».

Σε μια επιγραφή στην μπρούντζινη λεκάνη του Σι Τσιανγκ αναφέρεται πώς οι πρώτοι βασιλείς των Τζόου συνέδεσαν 10.000 κράτη και αποκατέστησαν την τάξη. «Ακλόνητος και γαλίνιος είναι ο Γιος του Ουρανού» λέει. «Ουράνια ακτινοβόλος και αδιάφθορος, ο Κύριος Υπεράνω και οι μάγοι προστάτες δίνουν στον Γιο του Ουρανού ανοιχτή εντολή, πλούσια ευλογία και άφθονες σοδειές. Μεταξύ των όμορων λαών και των βαρβάρων, δεν υπάρχει κανείς που να μη σπεύδει να παρουσιαστεί στην αυλή του».³² Ο τελικός στόχος ήταν η «Μεγάλη Ειρήνη». «Όταν ο ηγεμόνας, υπεράνω, επιμένει στην επιθυμία του να ρυθμίζει τις υποθέσεις του αυτοκρατορικά, τότε συμμορφώνεται προς τις μεθόδους του ουρανού» επιβεβαιώνει ο ύστερος κομφουκιανιστής λόγιος Σάο Μποβέν. «Όταν, στα μεσαία επίπεδα, ρυθμίζει τις υποθέσεις του βασιλικά, τότε συμμορφώνεται προς τις μεθόδους του ανθρώπου. Όταν, στο κατώτερο επίπεδο, ρυθμίζει τις υποθέσεις του τυραννικά, τότε συμμορφώνεται προς τις μεθόδους της γης. Από τους τρεις τρόπους, μόνο ο πρώτος πρέπει να εφαρμόζεται».³³

Το πολιτικό περιβάλλον της Κίνας λοιπόν στην αρχή της Εποχής του Σιδήρου ήταν εν πολλοίς συγκρίσιμο με την κατάσταση στη Μεσο-

ποτάμια και την Αίγυπτο. Μια μεγάλη εύφορη πεδιάδα επέτρεπε την αύξηση του πληθυσμού –στην περίπτωση της Κίνας έφτασε περίπου τα δέκα εκατομμύρια–, αλλά ήταν διαιρεμένος σε ξεχωριστές πόλεις και βασιλείς που ανταγωνίζονταν διαρκώς για επιρροή.³⁴ Η μικρή πόλη Φενγκχάο βρισκόταν στην περιφέρεια της πεδιάδας της Βόρειας Κίνας· ως πρωτεύουσα όμως των βασιλέων των Τζόου, έγινε ένα από τα πρώτα κράτη που έφερε σχετική ενότητα στην περιοχή και καθιέρωσε μια αυτοκρατορική ιδεολογία βασισμένη στην εντολή του ουρανού.

ΝΟΤΙΑ ΑΣΙΑ

Σχεδόν 3.000 χιλιόμετρα από δάση, βουνά και παγετώνες χώριζαν την πεδιάδα της Βόρειας Κίνας από άλλο ένα σημαντικό δυνητικό λίκνο αυτοκρατορίας, την Ινδογαγγική πεδιάδα. Για εκατομμύρια χρόνια, τα νερά που έφερναν οι μουσώνες στις νότιες πλαγιές των Ιμαλαΐων έρεαν προς τα νότια με τα εκατοντάδες μικρά ποτάμια που χύνονταν στον Ινδό, τον Γάγγη και τον Βραχμαπούτρα ή πορεύονταν προς την Αραβική Θάλασσα και τον Κόλπο της Βεγγάλης. Η πεδιάδα που σχημάτισαν είναι πάνω από 2,5 εκατομμύρια τετραγωνικά χιλιόμετρα και αποτελεί την πιο σημαντική γεωργική περιοχή στον κόσμο. Στρίβει σαν πέταλο αλόγου γύρω από τους βραχώδεις σχηματισμούς του οροπεδίου Ντεκάν στα νότια. Προς τα βόρεια συνορεύει με το Χίντου Κους, τα Ιμαλάια και τους λόφους Σαν της Μιανμάρ. Μέχρι την άφιξη των Ευρωπαίων αποίκων τον 16ο μ.Χ. αιώνα, οι εξωτερικές απειλές περιοριζόνταν στους νομαδικούς λαούς που ζούσαν στις όχθες του Αμού Νταριά στην Κεντρική Ασία, αλλά έπρεπε να διασχίσουν τα μεγάλα κι επικίνδυνα ορεινά μονοπάτια του Χίντου Κους πριν μπουν στις πεδιάδες της Νότιας Ασίας από το πέρασμα Κιμπέρ.

Κατά την Εποχή του Χαλκού, το δυτικό μισό της Ινδογαγγικής πεδιάδας κυριαρχούνταν από τον πολιτισμό της κοιλάδας του Ινδού ή Χαράπα (3000-1300 π.Χ.). Μετά την εγκατάλειψη των μεγάλων χωμάτων των πόλεων Μοχέντζο-ντάρο και Χαράπα γύρω στα 1900, δεν υπάρχουν άλλα στοιχεία για κάποια νέα σπουδαία πόλη που να γεμίζει το κενό

στους αιώνες που ακολούθησαν. Αντί γι' αυτό, όταν η αποκαλούμενη και «ινδοάρια μετανάστευση» άρχισε να προχωρά προς τα νότια, πιθανότατα μέσω του Χίντου Κους γύρω στα 1500, συνάντησε ένα πλήθος από φυλές και μικρά βασίλεια. Αρχικά οι νεοαφικθέντες δημιούργησαν τη βάση τους στα λιβάδια της κοιλάδας Σουάτ στα βόρεια του σημερινού Πακιστάν' με το πέρασμα των αιώνων όμως πολλαπλασιάστηκαν, απέκτησαν επιρροή πάνω στους παλιότερους κατοίκους και πορεύτηκαν προς τις εύφορες πεδιάδες στον Ινδό και τον Γάγγη.³⁵

Αν και η καταλληλότερη περιγραφή της μακράς αυτής διαδικασίας είναι «μετανάστευση» και όχι «εισβολή», αυτή προκάλεσε μια βαθιά κοινωνική μεταμόρφωση. Ο νέος πολιτισμός αναφέρεται συνθήως ως Βεδικός Πολιτισμός, από τις Βέδες –τα ιερά κείμενα δηλαδή που έχουν γραφτεί στα σανσκριτικά– πάνω στις οποίες στηρίζεται ο ινδουισμός. Τα κεραμικά σκεύη με τις πρωτόγονες γκρίζες φιγούρες που άφησε ο Βεδικός Πολιτισμός δεν συγκρίνονται με τα καλλιτεχνικά επιτεύγματα της Αιγύπτου και της Μεσοποταμίας, φρόντισε όμως να αφήσει πίσω του μια λογοτεχνία που ως προς τον πλούτο της δεν υπάρχει όμοιά της την εποχή εκείνη. Την περίοδο αυτή άρχισε η επεξεργασία του σιδήρου, η κοινωνία χωρίστηκε σε κάστες και ιδρύθηκαν νέα βασίλεια. Αν πιστέψουμε τα επικά ποιήματα, όπως η *Μαχαμπαράτα*, οι σχέσεις ανάμεσα στα κράτη αυτά έδειχναν να χαρακτηρίζονται από αναρχία, καθώς βρίσκονταν σε διαρκή εμπόλεμη κατάσταση. Μόνο τον 5ο αιώνα ένα από αυτά τα κράτη –το βασίλειο του Παντσάλα– μπόρεσε να δημιουργήσει ένα είδος ηγεμονίας επί των γειτόνων του. Και μόνο τον 4ο αιώνα ένα μεγάλο μέρος την ινδικής υποηπείρου βρέθηκε υπό τον έλεγχο μιας και μόνης αυτοκρατορίας, αυτής των Μαουρύα.

Σύμφωνα με την ινδουιστική παράδοση, η αρμονία εκπροσωπείται από τη θεά της τύχης, τη Λάκσμι, και τον σύζυγό της, τον Βισνού, θεό της δικαιοσύνης και της ειρήνης. Τα αρχαία σανσκριτικά έπη, όπως η *Μαχαμπαράτα* και η *Ραμαγιάνα*, τονίζουν την επιθυμία για ειρήνη και αρμονία – οι γονείς να βλέπουν τα παιδιά τους να μεγαλώνουν, οι αγρότες να έχουν καλή σοδειά, οι βασιλείς να κυβερνούν δίκαια. Υπογραμμίζουν επίσης και πόσο δύσκολο είναι να διατηρηθεί κάτι τέτοιο.

Διαδίδεται η έννοια της αναλογικότητας (*ντέσα ντάρμα*) ώστε να αποφεύγεται η υπερβολική χρήση βίας και να μην επικρατεί το παράλογο μίσος. Καθιερώνεται η μεσολάβηση (*παντσαγιατ*), αλλά πολύ σπάνια κατορθώνει να αποτρέψει τη σύγκρουση. Οι απεσταλμένοι αντιμετωπίζονται με περιφρόνηση και οι προετοιμασίες για πόλεμο συνεχίζονται ούτως ή άλλως.

Ακόμα κι αν οι θεοί στη *Μαχαμπχαράτα* προειδοποιούν να μην γίνονται πόλεμοι, όμως κάποιοι πονηροί υπουργοί ήξεραν πώς να εκμεταλλεύονται την υπερηφάνεια και την ανασφάλεια του βασιλιά. «Οι βασιλείς θα πρέπει να είναι πάντα έτοιμοι με τα ρόπαλα υψωμένα για να χτυπίσουν όταν κριθεί απαραίτητο και πρέπει να είναι πάντα πιο γενναίοι» συμβουλεύει ο διαβολικός σύμβουλος Κανίκα. «Αποφεύγοντας προσεκτικά τα δικά τους λάθη, πρέπει να αναζητούν αδιάκοπα τα λάθη των αντιπάλων τους και να τα εκμεταλλεύονται».³⁶ Ο Κανίκα στη συνέχεια εξηγεί ότι ένας βασιλιάς πρέπει να φέρεται σαν πονηρό τσακάλι και να καταστρέφει τους εχθρούς του χωρίς να καταφεύγει, κατά προτίμηση, σε ανοικτή σύρραξη, αλλά μέσω της διπλωματίας, της οικονομικής δύναμης ή της υποδαύλισης του εσωτερικού δικασμού. Ίσως να μην αποτελεί έκπληξη ότι η ιδανική πολιτεία επί γης ήταν, σύμφωνα με τις Βέδες, μια πόλη από σίδηρο, καλά προστατευμένη απέναντι στις δυνάμεις της φύσης και του ανθρώπου.

ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΚΑΙ ΙΣΧΥΣ

Διαφθορά, αρετή και βία στις διεθνείς σχέσεις: στην αυγή της 1ης χιλιετίας, αυτά είχαν γίνει ήδη τα σημαντικά θέματα για τα οποία οι άνθρωποι στοχάζονταν, έγραφαν, ζωγράφιζαν και σμίλευαν. Με σύγχρονους όρους, η κατανομή της ισχύος –το πρώτο ιστορικό στρώμα που εξετάζεται στο παρόν βιβλίο– εξαρτιόταν από την αγία τριάδα των φυσικών πόρων. Αν και ο κόσμος ήταν ακόμα αραιοκατοικημένος και τα φυσικά εμπόδια επιβράδυναν σημαντικά την επικοινωνία, η Ανατολική Μεσόγειος, η πεδιάδα της Βόρειας Κίνας και η Ινδογαγγική πεδιάδα είχαν σαφώς μεταμορφωθεί σε πεδία πολιτικής ισχύος. Σε άλλα

μέρη, μέσα στα πυκνά δάση, στις οροσειρές και τα λιβάδια, που κάλυπταν ακόμα μεγάλο μέρος του υπόλοιπης υψιλίου, η πολιτική ισχύος λάμβανε χώρα σε μικρότερη κλίμακα. Ο αντίκτυπος της όμως στις ανθρώπινες ζωές δεν ήταν λιγότερο σημαντικός.

Το δεύτερο ιστορικό στρώμα που είπαμε ότι θα εξετάσουμε ήταν η εξέλιξη των πολιτικών οργανισμών. Η ύστερη Εποχή του Χαλκού ήταν διάσπαρτη από μικρές πόλεις και κωμοπόλεις, που σπάνια είχαν πάνω από λίγες χιλιάδες κατοίκους. Πολλές από αυτές τις πόλεις είχαν βασιλείς και υπό τον έλεγχό τους βρισκόταν ένα μέρος των γύρω περιοχών οπότε αποτελούσαν πόλεις-κράτη. Ειδικά στις τέσσερις περιοχές της υψιλίου όπου η γεωργία είχε προοδεύσει περισσότερο –στην Αίγυπτο, τη Μεσοποταμία, την Ινδογαγγική πεδιάδα και της Βόρειας Κίνας–, η πυκνότητα αυτών των πόλεων-κρατών ήταν σχετικά υψηλή, γεγονός που επέτρεπε μια έντονη αλληλεπίδραση σε πολιτισμικό, εμπορικό – αλλά και στρατιωτικό– επίπεδο. Γενικότερα είχαν κοινά πολιτισμικά, θρησκευτικά και πολιτικά έθιμα, τα οποία με τη σειρά τους συνέβαλαν στη γέννηση αυτοκρατορικών παραδόσεων με τη μορφή κοινών συμβόλων που νομιμοποιούσαν την ιεραρχία. Επομένως, η πολιτική πραγματικότητα σε αυτές τις περιοχές διαμορφωνόταν από μικρές πόλεις-κράτη που ανταγωνίζονταν για την επικράτηση και εντέλει για την κατοχή των εμβλημάτων της αυτοκρατορίας.

Αν υπήρξε μια «φυσική κατάσταση» –μια πρωτόγονη φάση δηλαδή– στις διεθνείς σχέσεις, αυτή ήδη χαρακτηριζόταν από τη διάσταση ανάμεσα στην επιθυμία για την ειρήνη και την αποτυχία διατήρησής της. Τα ταφικά μνημεία, οι εικαστικές τέχνες και η ποίηση αποτελούν μάρτυρες της αξίας της ανθρώπινης ζωής, της επιθυμίας για μια ζωή γεμάτη, ακόμα και υπό πολύ δύσκολες συνθήκες, της αγωνίας για την απώλεια των αγαπημένων προσώπων, τον τρόπο του πολέμου. Ακόμα και για τους ανθρώπους που ζούσαν στις πλέον πρωτόγονες συνθήκες, σε πρόχειρες καλύβες ή μικροσκοπικά χωριά, ο πόλεμος σήμαινε σφαγή, βασανιστήρια, απαγωγή και σκλαβιά. Τα πράγματα ήταν ελάχιστα διαφορετικά για τους αγρότες και τους τεχνίτες στα πιο ανεπτυγμένα κράτη. Οι απειλές μπορεί να εκστομίζονταν στα μακρινά σύνορα, αλλά οι πόλεμοι αυτοί κατέληγαν συνήθως σε υψηλότερους φόρους, στην πα-

ραμέλνση της αρδευτικής υποδομής, απαραίτητης για τις πλούσιες σοδειές, και στην επιστράτευση.

Το αποτέλεσμα ήταν ότι οι άνθρωποι παντού ονειρεύονταν έναν ιδανικό κόσμο αρμονίας. Στην Αίγυπτο, αυτό εκφραζόταν με το *Máaτ* στην Κίνα με την «εντολή του ουρανού»· στη Μεσοποταμία, με τον Κώδικα του Χαμουραπί· και στην Ινδία με τις θεότητες του Βισνού και της Λάκσμι. Οι κύριες αποστολές του κράτους και του επικεφαλής του ήταν να διατηρούν την ειρήνη στο εσωτερικό και να παρέχουν ασφάλεια στα σύνορα. Οι ιδεατές εικόνες της πολιτείας ήταν λοιπόν εκείνες που έδειχναν ένα καταφύγιο από τον κακό κόσμο, έναν κήπο στην έρημο, ένα περιτειχισμένο οχυρό, μια πόλη από σίδηρο. Όταν λοιπόν σκεφτόμαστε το πέμπτο ιστορικό στρώμα που περιγράφηκε στην αρχή του βιβλίου –την εξέλιξη της σκέψης για τη φύση της παγκόσμιας πολιτικής–, η ύστερη Εποχή του Χαλκού αποκαλύπτει ήδη μια εντυπωσιακή διχοτόμηση. Ο ιδανικός βασιλιάς ήταν ένας δίκαιος πατέρας για τον λαό του αλλά και ένας ατρόμητος μαχητής μπροστά στην ξένη απειλή.

Αυτό μας φέρνει σε μια σημαντική πλευρά του τρίτου ιστορικού στρώματος που περιγράψαμε νωρίτερα: γιατί άραγε είχαμε πόλεμο πιο συχνά απ' ό,τι ειρήνη; Παραδόξως, όλη αυτή η δυστυχία προκαλούνταν από την επιδίωξη της ασφάλειας. Τα σύνορα ήταν ρευστά και επομένως ήταν δύσκολο να οριστεί το επίπεδο της επιδιωκόμενης ασφάλειας: ήταν σχεδόν πάντα αδύνατο να γίνει οποιαδήποτε αυστηρή διάκριση μεταξύ αμυντικών και επιθετικών πολέμων. Αυτό που θεωρούσε η μια πλευρά αμυντικό πόλεμο, για τους απέναντι ήταν μια βάρβαρη επιθετικότητα. Στην ίδια λογική, αν ένας βασιλιάς από την Αίγυπτο, την Ασσυρία ή την Κίνα σκεφτόταν την ίδρυση μιας αυτοκρατορίας σαν μετάβαση από την αναρχία στη σταθερότητα, οι υποταγμένοι λαοί έβλεπαν την ίδια κίνηση πολύ διαφορετικά. Η διαφοροποίηση ανάμεσα στην αναζήτηση ενός κράτους για ασφάλεια και την επιθυμία του για μεγιστοποίηση της ισχύος του ήταν κάτι σπάνιο.

Ήδη στο κατώφλι της 1ης χιλιετίας, ο πόλεμος μπορούσε να είναι απείρως επικερδής, αν όχι για τους απλούς πολίτες, σίγουρα για τον βασιλιά και τους αυλικούς του. Οι πόλεις και οι ναοί ήταν θησαυροφυλάκια με χρυσό και άλλες πολυτέλειες· οι αγροτικές περιοχές μπορού-

σαν να αποφέρουν μεγάλα φορολογικά έσοδα, το ίδιο και ο έλεγχος των εμπορικών δρόμων. Η αναζήτηση λοιπόν για την ασφάλεια και το κέρδος ήταν πράγματα αλληλένδετα. Το ίδιο ισχύει και για τη δύναμη και την αδυναμία των κρατών. Η άνοδος μιας πολιτείας, η οικονομική της επιτυχία, η πολιτική της ενότητα ή η τεχνολογική της πρόοδος μπορούσαν να φέρουν πόλεμο εναντίον των φθονερών ή φοβισμένων αντιπάλων. Όμως η αδυναμία μιας πολιτείας μπορούσε να ενθαρρύνει τους εχθρούς να επέμβουν, όπως συνέβη με το Νέο Βασίλειο στην Αίγυπτο και τη δυναστεία των Σανγκ στην Κίνα.

Αξίζει επίσης να ιδωθεί και άλλη μία πλευρά του θέματος: η φύση, που είναι το τέταρτο ιστορικό στρώμα που εξετάζεται στο βιβλίο. Λίγο πριν από την 1η χιλιετία, ο κόσμος γνώρισε μια αλλαγή στο κλίμα. Αυτή αποσταθεροποίησε ολόκληρες κοινωνίες –ειδικά εκείνες που βρίσκονταν σε πιο επισφαλές περιβάλλον, όπως η στέπα– και προκάλεσε μεταναστεύσεις και διαμάχες μεγάλης κλίμακας. Ο φόβος, η απληστία, η εξουσία και η έλλειψη φυσικών πόρων – αυτοί ήταν οι παράγοντες που διαμόρφωσαν τις πρώτες διεθνείς σχέσεις.

Είναι το εμπόριο παράγοντας ειρήνευσης; Ποια είναι τα όρια της διπλωματίας;
Πώς επηρεάζει η κλιματική αλλαγή τη σταθερότητα της παγκόσμιας τάξης;
Είναι οι συρράξεις ένα από τα οικουμενικά αμαρτήματα της ισχύος;

Σε μια εποχή που η απειλή του πυρηνικού πολέμου αναδύεται ξανά, η *Παγκόσμια Πολιτική Ιστορία* του Jonathan Holslag μας προσφέρει ένα πανόραμα των διεθνών σχέσεων απολύτως απαραίτητο για όσους θέλουν να κατανοήσουν το παρσκήνιο των σύγχρονων εξελίξεων.

Το ανά χείρας βιβλίο εξετάζει συνολικά 3.000 χρόνια ιστορίας, από την αρχή της 1ης χιλιετίας π.Χ. μέχρι τις αρχές του 21ου μ.Χ. αιώνα. Κάθε κεφάλαιο καλύπτει δύο με τρεις αιώνες και επικεντρώνεται στη γεωγραφική περιοχή για την οποία τα ιστορικά στοιχεία δείχνουν ότι ήταν η πιο σημαντική εκείνη την εποχή: λόγω του μεγέθους του πληθυσμού της, λόγω της ισχύος της ή λόγω του ηγετικού της ρόλου στα διεθνή ζητήματα. Με τον τρόπο αυτό, το επίκεντρο μετακινείται από ανατολές προς δυσμάς, από βορρά προς νότο, καθώς ακολουθεί τα διαρκώς μετακινούμενα κέντρα εξουσίας.

Στο σύνολό του το βιβλίο δείχνει μεγάλο ενδιαφέρον για τον αντίκτυπο της παγκόσμιας πολιτικής στη ζωή των κοινών ανθρώπων. Πέρα από τις επιπτώσεις των οικονομικών αλλαγών, πολύ συχνά ήταν το ξέσπασμα πολέμων που είχε τις μεγαλύτερες συνέπειες και γι' αυτό ανιχνεύονται τα αίτια και τα αποτελέσματα των συγκρούσεων, ερευνάται πώς κερδήθηκαν κάποιες συγκρούσεις και πώς χάθηκαν, αναλύεται πώς τις αντιλαμβάνονταν οι συγκρουόμενοι, ενώ παρακολουθούμε επίσης τις απέλπιδες προσπάθειες των διπλωματών να τις σταματήσουν.

Ακόμα κι αν ο στόχος μας είναι να προσπαθήσουμε να εξαγάγουμε αφηρημένα, διαχρονικά μοτίβα από την ιστορία του πολέμου και της ειρήνης, θα πρέπει πάνω απ' όλα να παραμείνει η ιστορία αυτή μια ιστορία ανθρώπινων πλασμάτων, των ελπίδων και των φόβων τους, της ικανότητάς τους για βία, του πόνου τους. Αυτός είναι ο μόνος τρόπος για να κατανοήσουμε τις δύσκολες επιλογές που ορίζουν τη φύση της αληθινής ηγεσίας.

ISBN:978-618-03-1944-6

9 786180 319446

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 81944

ΣΕΙΡΑ ΟΞΥΓΟΝΟ₂